

The Reflection of Religious Themes on the Wooden Doors and Tomb Chests in Mausoleums of Mazandaran (9–10th Centuries AH)

Mahnaz Ehteshami¹, Mohammad Madhoushian Nejad²

1. Assistant Professor, Department of Handicrafts, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: M.Ehteshami@alzahra.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Handicrafts, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran.

Article Info

 <https://doi.org/10.61882/Athar.1987.4048.1>

Pp: 241 - 262

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 2025/06/29

Revised: 2025/08/10

Accepted: 2025/09/15

Use your device to scan and read the article online

Athar Journal

Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:

Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: <https://athar.richt.ir/>

Abstract

Religious inscriptions in Islamic architecture are among the architectural ornaments that often reflect the religious, political, and cultural ideologies of their respective eras. Mausoleums and other funerary monuments, similar to other religious structures, contain a significant proportion of these inscriptions. Wooden doors and cenotaphs served as some of the most prominent surfaces for the manifestation of mausoleum inscriptions. Accordingly, it is not unexpected that the epistemic and cognitive roles of these inscriptions would be shaped in accordance with their predetermined architectural contexts. The present study aims to investigate the religious themes of inscriptions carved on the wooden doors and cenotaphs of mausoleums in the Mazandaran region during the 15th and 16th centuries CE (9th–10th centuries AH). The research raises two central questions: first, what religious themes are represented in the inscriptions of mausoleums in this region, and second, what relationship exists between the political and religious circumstances of the period and the thematic content of these inscriptions? This research is fundamental in nature. Data were collected through both documentary and field methods and analyzed using a descriptive analytical approach, employing both quantitative and qualitative perspectives. A notable finding is the widespread construction of mausoleums during this period, following a long phase of stagnation, and occurring simultaneously with significant religious and political transformations experienced in the region. The influence of these transformations is clearly evident in the thematic content of the funerary inscriptions and is worthy of reflection from multiple dimensions. The results indicate that the reinforcement of Islamic principles and Muslim practices, the manifestation of Shi'i beliefs, the emphasis on talismanic protection and intercession, and the impact of political conditions constituted the most significant ways in which the inscriptions mirrored the circumstances of that society.

Keywords: Mausoleums of Mazandaran, Wooden Door, Wooden Tomb Chest, Inscription, Religious Themes.

Citations: Ehteshami, M. & Madhoushian Nejad, M., (2026). "The Reflection of Religious Themes on the Wooden Doors and Tomb Chests in Mausoleums of Mazandaran (9–10th Centuries AH)". *Athar*, 46(111): 241-262. <https://doi.org/10.61882/Athar.1987.4048.1>

Homepage of this Article: <https://athar.richt.ir/article-2-1987-en.html>

© The Author(s)

Copyright © 2026 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

Throughout the history of Iranian architecture in the Islamic period, inscriptions and writings have consistently been among the most distinguished artistic elements, particularly within religious buildings. These inscriptions reflected religious thoughts and ideas, while at the same time, through the use of various techniques and diverse materials, they also presented aesthetically impressive works of art. Based on this foundation, inscriptions can be observed on different parts and elements of buildings, such as walls, domes, entrance doors, columns, and wooden cenotaphs.

By virtue of their reliance on script and verbal expression, inscriptions naturally possess greater clarity and explicitness compared to figurative motifs and visual symbols. This very feature has led them, beyond their outward and aesthetic aspects, to attract attention for their spiritual and communicative capacities. In religious buildings and sacred sites particularly mausoleums and shrines, which constitute the focus of this research inscriptions were employed purposefully as instruments for conveying messages. In certain cases, in accordance with the function of the building and sometimes influenced by the prevailing social and political conditions, they also transmitted various other themes to their audiences. In other words, inscriptions acted as an eloquent language, confronting their viewers with specific cognitive and epistemic dimensions within that space.

Examples of such religious inscriptions can be observed in the mausoleums of Mazandaran province. From the perspective of artistic form, and naturally in accordance with the climatic conditions of the region, wooden artifacts constituted a significant share of inscriptional surfaces. Accordingly, this study focuses exclusively on inscriptions carved on the wooden doors and tomb chests inside mausoleums. In fact, the present research was undertaken with the aim of examining the religious themes of inscriptions in the mausoleums of Mazandaran during the 9th–10th centuries AH. It seeks to address two primary questions: what religious themes are represented in the inscriptions on the wooden doors and cenotaphs of Mazandaran's mausoleums during this period, and how are these themes related to the prevailing religious and political conditions of the time?

The study of these works of art is significant because they functioned as vehicles for transmitting a particular school of thought and religious doctrine to their audiences. Moreover, the existence of a relationship between the themes of mausoleum inscriptions and the ideological, cultural, and, at times, political contexts that informed their creation within a specific time and place, necessitates moving beyond a purely aesthetic perspective to engage in a deeper reflection upon the spiritual dimensions of the inscriptions and the meanings they were intended to convey.

Discussion

With the establishment of the Shi'i Mar'ashid dynasty in Mazandaran (9th–10th centuries AH), the tradition of constructing mausoleums and consequently the production of wooden doors and cenotaphs adorned with religious inscriptions suddenly experienced remarkable prosperity.

The mausoleums of this region were generally the burial places of prominent figures, particularly scholars and religious dignitaries. Thus, special attention to this type of architecture is observed during a period in which religious and Shi'i perspectives had come to dominate the very fabric of society.

Within this context, the primary focus of the present study is limited to those mausoleums that contain inscriptions with religious content, including the inscriptions of 32 wooden cenotaphs and 18 wooden doors.

The examination of these examples reveals a distinct spectrum of recurring religious themes. These include verses from Surat Yasin, Surat al-Fath, Surat al-Baqara, Ayat al-Kursi, Surat al-Saffat, Surat al-Imran, Surat al-Rahman, Surat al-Tawhid, Surat al-Kawthar, Surat al-Qadr, Surat al-Ahzab, Surat al-Ala, Surat al-Nur, verse 13 of Surat al-Saff, the Salutations upon the Fourteen Infallibles, the Salutations upon the Twelve Imams, the Salutations upon the Prophet Muhammad (peace be upon him), Dua-yi Nad-Ali, and hadith from the Prophet and Imam Ali (peace be upon him). The frequency of these themes has been quantitatively ranked, as shown in Chart 1. Two noteworthy points emerge from this ranking: first, the considerable difference in indicators compared to other studies; and second, the comprehensiveness of the research sample, which examines both extant and lost works, unlike the fragmented and case-specific studies of previous research.

At the stage of conceptual analysis of the themes, as detailed in Table 1, the inscriptions as a whole reflect the most significant Islamic teachings, including the principles of religion (such as monotheism, resurrection, and prophet hood), the doctrine of Imamate, the glorification and remembrance of God, emphasis on renouncing worldly attachments, and the importance of prayer and the mosque for believers, among others.

The relationship between the religious themes of the inscriptions and the prevailing religious and political circumstances of the period can be identified through several major components: the consolidation of Islamic principles in society, the manifestation of Shi'i beliefs, the promotion of the Islamic way of life, the reflection of political dimensions in the content of the inscriptions, and the attention to intercession and talismanic protection.

A noteworthy point in the thematic analysis is that both general Islamic foundations and specifically Shi'i principles received relatively equal attention.

Conclusion

Based on the examination of inscriptions on within the research sample, two primary findings emerge. First, the most frequently employed religious theme is Ayat al-Kursi. Following this, in descending order, are the Salutations upon the Fourteen Infallibles, Prophetic hadith, Surat al-Fath, Surat Yasin, the Salutations upon the Twelve Imams, the Salutations upon the Prophet, Dua-yi Nad-Ali, and other themes of lesser frequency.

Second, through classification and analysis of the inscriptions, four major conceptual categories can be identified:

1. The establishment, consolidation, and reinforcement of the fundamental principles of Islam in both individual and social life such as monotheism, eschatology, justice, and Imamate which are typically manifested in religious beliefs, values, and even in social interactions.
2. The explicit manifestation of Shi'i beliefs, such as an emphasis on justice, reverence for the Ahl al-Bayt (peace be upon them), and loyalty to the doctrine of wilaya (guardianship). In other words, it appears that the selection of these themes in mausoleum inscriptions served as symbolic banners

proclaiming the community's devotion to the Imams and its adherence to Shi-i identity.

3. The consolidation and institutionalization of Muslim conduct encompassing ethics, behaviors, and traditions of life together with the presentation of exemplary models of living based on the Quran, the Sunnah of the Prophet, and the conduct of the Imams.

4. Enduring the hardships of life through intercession and supplication, aimed at strengthening faith and averting misfortune, a belief that significantly shaped the lifestyle of Muslims. Collectively, these themes not only sought to promote an Islamic way of life within society but also provided criteria for evaluating faith and for reshaping individuals' perspectives on worldly existence and spiritual values.

The political dimensions reflected in the inscriptions may also be discussed under four points:

1. The construction of political religious legitimacy for the rulers;
2. The promotion of religious unity and the demonstration of power and influence in the Mazandaran region;
3. The reinforcement of the ruler's status as a servant of the Ahl al-Bayt;
4. The containment of rivals and the consolidation of Shi-i identity within society.

In other words, it seems that under conditions in which other sects such as the Zaydis and Sunnis were also present in parts of Mazandaran, the Marashid rulers sought to reinforce the legitimacy of their rule by aligning themselves with Twelver Shi'ism and the lineage of the Alid Sayyids.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Author Contribution

The contribution of all authors to the writing of the article has been equal.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

بازتاب مضامین دینی بر روی در و صندوق قبور چوبی بقاع مازندران (قرون نهم و دهم هجری قمری)

مهناز احتشامی^۱ ID، محمد مدهوشیان نژاد^۲ ID

I. استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: M.Ehteshami@alzahra.ac.ir

II. استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

<https://doi.org/10.61882/Athar.1987.4048.1>

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۶۲-۲۴۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۴

کتیبه‌های مذهبی معماری در دوران اسلامی ایران، از جمله تزئینات وابسته به معماری هستند که غالباً بازتابی از تفکر و اندیشه‌های دینی، سیاسی و فرهنگی دوران خود بوده‌اند. بقاع یا بناهای آرامگاهی هم چون سایر بناهای مذهبی سهم قابل توجهی از این کتیبه‌ها را داشته‌اند. درها و صندوق قبرهای چوبی از جمله مهم‌ترین بسترهای نمود کتیبه‌های بقاع بوده‌اند؛ از این رو، ایفای نقشی شناختی و معرفتی کتیبه‌ها متناسب با فضای از پیش تعیین شده خود، دور از ذهن نیست. هدف پژوهش حاضر، مطالعه مضامین دینی کتیبه‌های روی درها و صندوق قبرهای چوبی بقاع خطه مازندران در قرن ۹ و ۱۰ ه.ق. است. پرسش‌های پژوهش بدین شرح است که، اولاً کتیبه‌های بقاع این منطقه دربرگیرنده کدام مضامین دینی هستند و ثانیاً چه ارتباطی بین شرایط مذهبی و سیاسی آن دوران با محتوای مضامین وجود دارد؟ پژوهش از نوع بنیادی است. داده‌ها به روش اسنادی و میدانی گردآوری شده‌اند و با دو رویکرد کمی و کیفی و به روش توصیفی-تحلیلی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. نکته قابل توجه در یافته‌ها رواج چشم‌گیر بقعه‌سازی در این دوران پس از یک دوره رکود طولانی و هم‌زمان با تحولات قابل ملاحظه‌ای است که این منطقه از نظر مذهبی و سیاسی تجربه کرده است. در مضامین کتیبه‌های آرامگاهی، تأثیرپذیری از تحولات مذکور به وضوح قابل مشاهده و از ابعاد متعدد قابل تأمل است. نتایج نشان می‌دهد که تحکیم اصول اسلام و آداب مسلمانی، تجلی باورهای شیعی، توجه به حرز و توسل و تأثیرپذیری از شرایط سیاسی مهم‌ترین انعکاس کتیبه‌ها از شرایط آن جامعه است.

کلیدواژگان: بقاع مازندران، در چوبی، صندوق قبر چوبی، کتیبه، مضامین دینی.

فصلنامه علمی اثر

نشریه پژوهشکده اینبه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

ارجاع به مقاله: احتشامی، مهناز؛ و مدهوشیان نژاد، محمد، (۱۴۰۴). «بازتاب مضامین دینی بر روی در و صندوق قبور چوبی بقاع مازندران (قرون نهم و دهم هجری قمری)». اثر، ۴۶ (۱۱۱): ۲۶۲-۲۴۱. <https://doi.org/10.61882/Athar.1987.4048.1>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://athar.richt.ir/article-2-1987-fa.html>

مقدمه

در طول تاریخ معماری ایران در دوره اسلامی، همواره یکی از شاخص‌ترین آثار هنری به‌ویژه در بناهای مذهبی، کتیبه‌نگاری‌ها و نوشتارها هستند. آن‌ها بازتاب تفکرات و اندیشه‌های دینی بوده‌اند و در عین حال به‌واسطه اجرا با تکنیک‌های مختلف هم‌چنین مواد و مصالح متنوع، آثار هنری زیبایی را به نمایش گذاشته‌اند. بر همین بنیان کتیبه‌ها را می‌توان در قسمت‌ها و عناصر مختلفی از بنا هم‌چون دیوارها، گنبد، درهای ورودی، ستون‌ها و صندوق‌های قبر مشاهده نمود. کتیبه‌ها به‌واسطه بهره‌مندی از قالب نوشتار و کلام، به‌طور طبیعی در نسبت با نقوش و نمادهای تصویری از صراحت بیان بیشتری برخوردارند. همین ویژگی سبب شده تا علاوه بر جنبه‌های ظاهری و زیباشناسانه، ظرفیت‌های معنوی و رسانه‌های آن‌ها هم مورد توجه هنرمندان قرار بگیرد. از آن‌ها به‌ویژه در بناهای مذهبی و اماکن متبرکه‌ای چون بقاع و بناهای آرامگاهی که محور بحث این پژوهش است، به‌صورت هدف‌مند به‌عنوان ابزاری برای انتقال پیام بهره‌برده شده است. در مواردی هم متناسب با کارکرد بنا و چه بسا متأثر از شرایط اجتماعی و سیاسی حاکم بر آن روزگار، انواعی از سایر مضامین را به مخاطب انتقال می‌دادند. به عبارتی کتیبه‌ها زبان گویایی بوده‌اند که مخاطب خود را با وجوه شناختی و معرفتی خاصی در آن فضا مواجه می‌ساختند.

از جمله نمونه‌های این کتیبه‌های دینی را می‌توان در بقاع استان مازندران امروزی مشاهده کرد. از نظر قالب هنری کتیبه‌ها، طبیعتاً متناسب با شرایط اقلیمی آن مناطق، مصنوعات چوبی سهم قابل توجهی از کتیبه‌نگاری‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. بر همین اساس در این پژوهش صرفاً کتیبه‌های منقوش بر روی درها و صندوق قبرهای چوبی درون این بناها مورد توجه قرار گرفته است. در واقع پژوهش حاضر با هدف مطالعه مضامین دینی کتیبه‌های بقاع مازندران در قرن ۹ و ۱۰ ه.ق. شکل گرفته است و درصدد پاسخ‌گویی به دو سؤال اصلی می‌باشد: کتیبه‌های درها و صندوق قبرهای چوبی درون بقاع مازندران در قرون یاد شده، دربرگیرنده کدام مضامین دینی هستند؟ نسبت مضامین دینی کتیبه‌ها با شرایط مذهبی و سیاسی حاکم بر آن دوران چگونه است؟

مطالعه این آثار هنری از آن‌رو که انتقال‌دهنده نوعی مکتب فکری و اندیشه دینی به مخاطبان خود هستند حائز اهمیت بوده و وجود ارتباط و نسبت بین مضامین کتیبه‌های بقاع با پس‌زمینه‌های اعتقادی، فرهنگی و چه بسا سیاسی شکل‌گیری آن‌ها در زمان و مکان خاص، این ضرورت را ایجاد می‌کند تا فارغ از نگاه زیباشناسی بر وجوه معنوی کتیبه‌ها و مفاهیمی که درصدد ابلاغ آن بوده‌اند تأمل و مطالعه عمیق‌تری صورت بگیرد.

روش پژوهش: از آن‌رو که پژوهش حاضر در پی تحلیل مضامین کتیبه‌ها و دست‌یابی به مفاهیم نهفته در آن‌هاست لذا نوع تحقیق از منظر هدف بنیادی است. هم‌چنین نظر به سوگیری متفاوت داده‌ها که ناظر به دو سؤال اصلی پژوهش هستند تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به سؤال اول با رویکرد کمی و داده‌های مرتبط با سؤال دوم با رویکرد کیفی و به روش توصیفی-تحلیلی و بررسی تاریخی مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

جامعه آماری پژوهش حاضر صرفاً شامل مجموعه درها و صندوق‌های قبر چوبی قرن ۹ و ۱۰ ه.ق. درون بقاع مازندران است که در برگیرنده کتیبه‌هایی با مضامین مذهبی (آیات قرآن، احادیث و ادعیه) هستند؛ بنابراین نمونه‌هایی با مضامین اشعار و یا مدح و تمجید در توصیف فرد متوفی و مضامین دیگر مورد مطالعه پژوهش نخواهند بود. از آن‌جا که متأسفانه تقریباً نیمی از آثار به دلایل مختلف مفقود شده‌اند، تکیه اصلی جامعه آماری تحقیق بر مبنای آثار ثبت شده در کتاب ۵ جلدی از آستارا تا آستارآباد است (ستوده، ۱۳۷۵). «ستوده» در این پژوهش از سال ۱۳۴۶ تا ۱۳۴۹ ه.ق. طی پیمایش‌های میدانی از اغلب بقاع آرامگاهی استان‌های گیلان و مازندران، به ثبت (عکاسی) و قرائت کتیبه‌های درون آن‌ها اقدام نموده است. بدین ترتیب خوانش کتیبه در و صندوق قبور چوبی درون بقاع مازندران، مبنای تحقیق حاضر به‌شمار می‌رود. البته طی تحقیقات میدانی نگارندگان چند نمونه اثر از قرون ۹ ه.ق. هم‌چون امامزاده صادق روستای خردونکلا بابل شناسایی شده که ستوده در کتاب خویش اشاره‌ای به آن‌ها نداشته است، بنابراین مضاف بر آثار ثبت شده در کتاب از آستارا تا آستارآباد، تمامی نمونه‌های در دسترس از بازه زمانی و مکانی تحقیق جزء جامعه آماری این پژوهش است یعنی تعداد ۳۲ صندوق قبر و ۱۸ در چوبی از

بقاع آرامگاهی مازندران جامعه آماری تحقیق حاضر به شمار می‌روند. شایان ذکر است که گزینش جامعه آماری هدف، مشروط به داشتن تاریخ ساخت (قرن ۹ و ۱۰ ه.ق.) بوده است.

پیشینه پژوهش

تاکنون مطالعات متعدد و متنوعی در زمینه بقاع آرامگاهی در مازندران صورت پذیرفته است. یعنی از جهات مختلفی هم‌چون، بررسی فرم‌شناسی و کالبدی، اجزا و تزئینات مانند گچ‌بری، نقاشی، آجرکاری و هم‌چنین مطالعه مصنوعات چوبی، مورد بررسی قرار گرفته است. بر همین اساس صرفاً به تحقیقاتی اشاره می‌گردد که کتیبه‌های در و صندوق قبور چوبی درون بقاع متبرکه را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

«مدهوشیان نژاد» (۱۳۹۹) در رساله دکتری با عنوان، «سبک‌شناسی مصنوعات چوبی قرن ۹ ه.ق. در مازندران (نمونه موردی بناهای آرامگاهی)»، به مطالعه مفصلی از نقوش و تزئینات صندوق قبر و درهای بقاع مازندران پرداخته است. همین‌طور «مدهوشیان نژاد» و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «سیر تحول در طراحی و ساخت صندوق قبرهای چوبی قرن ۹ ه.ق. مرعشیان مازندران»، به بررسی سیر تحولی در زمینه تزئینات، ساخت و کتیبه‌نگاری بر روی صندوق قبور چوبی برجای مانده از قرن ۹ ه.ق. در مازندران پرداخته‌اند. «مسجدی خاک» (۱۳۹۸) در مقاله «معرفی و معناشناسی تزئینات بناهای آرامگاهی ولایت رویان مازندران» علاوه بر قرائت برخی از کتیبه‌ها، به بررسی مواد و عناصر تزئینی به‌کار رفته در بناهای آرامگاهی منطقه رویان پرداخته است. «بابایی» (۱۳۹۸) در پایان‌نامه «بررسی کتیبه‌نگاری بناهای آرامگاهی سادات مرعشی در مازندران»، به مطالعه بر روی کتیبه برخی از برج مقبره‌های استان مازندران می‌پردازد. «نعیمایی عالی» و «وثوقی» (۱۳۹۷) در مقاله «تأثیر اوضاع سیاسی و مذهبی مازندران و گیلان در سده نهم ه.ق. بر کتیبه‌های ملک کیومرث پادوسپانی، حاکم رویان و رستم‌دار»، به تحلیل اوضاع سیاسی و مذهبی گیلان و مازندران با مطالعه بر کتیبه‌های سلسله ملک کیومرث در سده نهم ه.ق. در غرب مازندران می‌پردازد. مشابه آن را در شرق مازندران «افضل طوسی» و «گرامیان» (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای با عنوان، «بررسی موتیف‌های صندوق بارگاه امامزادگان ساری با توجه به عقاید شیعی»، انجام داده‌اند. «ساندرا اوب» (۲۰۱۷) در مقاله‌ای با عنوان «مهارت‌ها و سبک در میراث: نجار فخرالدین و پسرش علی در مازندران (ایران، حدود ۱۴۴۰-۱۵۰۰ م.)»، به بررسی چند کتیبه مصنوعات چوبی قرن نهم ه.ق. در مازندران پرداخته است. «کلانتر» (۱۳۹۴) در رساله دکتری با عنوان «سبک‌شناسی معماری برج‌های آرامگاهی مازندران در دوره اسلامی»، ضمن گونه‌شناسی و طبقه‌بندی بنای آرامگاهی، به کتیبه‌خوانی درها و صندوق قبور چوبی موجود درون آن‌ها نیز مبادرت ورزیده است. «بلر» (۱۳۹۴) در کتاب نخستین کتیبه‌ها در معماری دوران اسلامی ایران زمین، به چند کتیبه از بقاع تاریخی مازندران اشاره داشته است. «کلانتر» و «آیت‌اللهی» (۱۳۸۸) در مقاله «کاربرد آیات قرآنی و متون مذهبی در تزئینات معماری شیعی مازندران»، صرفاً به مطالعه آیات قرآنی به‌کار رفته بر روی صندوق ۱۰ بارگاه امامزادگان ساری می‌پردازد. آن‌ها نتیجه می‌گیرند سوره‌های مبارکه یس و آیه‌الکرسی بیش‌ترین تکرار را مابین کتیبه‌ها دارا بوده‌اند. در مقاله دیگر «کلانتر» و «آیت‌اللهی» (۱۳۹۳) با عنوان «بررسی تطبیقی کاربرد متون مذهبی در هنر شیعی مازندران (با تمرکز بر آثار شهرستان ساری)»، پس از مطالعه کتیبه هشت صندوق قبر چوبی شهر ساری به این نتیجه می‌رسد که، تأکید هنرمندان بر گزینش متونی با دو موضوع اصول دیون و حقانیت تشیع بوده است. «کلانتر» (۱۳۸۸) در پایان‌نامه «بازتاب باورهای شیعی در بناهای مذهبی مازندران تا پایان دوره قاجاریه» به مطالعه نقوش، تزئینات و کتیبه درون بقاع متبرکه شرق مازندران را به رشته تحریر در آورده است. مشابه آن‌را «جواد نیستانی» (۱۳۸۳) در رساله دکتری با عنوان «پژوهشی در بناهای آرامگاهی مازندران مرکزی در قرن نهم هجری (با تأکید بر ویژگی‌های معماری بومی)» انجام داده است. «فقیه بحر العلوم» (۱۳۸۵) در کتاب، «تاریخ تشیع و مزارات شهرستان ساری»، به معرفی تزئینات و خوانش کتیبه‌های درون بقاع برجای مانده شهر ساری و حومه آن پرداخته است. «رابینو» (۱۳۶۵) مشاهدات و قرائت برخی از کتیبه‌های درون بقاع متبرکه استان مازندران امروزی در سال‌های ۱۲۸۸ و ۱۲۸۹ ه.ش. در کتاب مازندران و استرآباد به ثبت رسانده است. شایان ذکر است پایان‌نامه‌های دیگری در مقطع کارشناسی ارشد با تمرکز بر مطالعه بقاع آرامگاهی مازندران و مصنوعات

چوبی درون‌شان تدوین شده است که اهم آن‌ها بدین شرح است: «مطالعه نقوش و تزئینات بقاع متبرکه استان مازندران با تأکید بر شهرستان ساری» (سبک بار، ۱۳۹۴)؛ در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان، «طراحی و ساخت زیورآلات چوبی بر مبنای منبت‌کاری مازندران (در و صندوق قبر)» (مهدوی، ۱۳۹۱)؛ «بررسی ارزش‌های گرافیکی موتیف بر روی صندوق بارگاه امامزادگان ساری» (گرامیان، ۱۳۸۹)؛ «بررسی و تحلیل آثار چوبی قرن نهم هجری قمری در مازندران (بررسی و تحلیل آثار ساری)» (ماهفروزی، ۱۳۷۸)؛ «بررسی باستان‌شناسی منطقه کجور در دوران اسلامی» (هاشمی زرج‌آبادی، ۱۳۸۷).

معماری بقعه و آرامگاه

در تاریخ معماری ایران بناهای آرامگاهی تاریخ پر فراز و فرودی داشته است. حدود ۸۰۰ سال پیش از اسلام و نزدیک به دویست سال پس از اسلام مقبره‌سازی در ایران مورد توجه نبوده است. شاید فقدان این نوع از معماری در اوایل اسلام را بتوان در راستای توصیه اسلام مبنی بر هم سطحی مقابر با زمین دانست. شروع آرامگاه‌سازی در ایران بعد از اسلام مربوط به دوران سامانی و غزنوی بوده و با تولد نمونه‌هایی چون مقبره امیر اسماعیل سامانی ظهور می‌یابد. پس از یک دوره رکود، در دوره‌های ایلخانی و تیموریان با نقطه اوج آرامگاه‌سازی در ایران مواجه هستیم. در دوران صفویان نیز به‌طور خاص با رسمی شدن مذهب شیعه به‌ویژه معماری مذهبی، بستری امن و مداوم برای بیان مفاهیم و ظهور و بروز تعالیم شیعی میسر گردید (مسعودی اصل و همکاران، ۱۳۹۷: ۸).

مناطق شمالی ایران از جمله مناطقی است که تراکم بالایی از بقاع و بناهای آرامگاهی را به خود اختصاص داده است. مقبره-سازی در این مناطق نیز از فراز و فرود تاریخی مذکور مستثنی نبوده است. در مازندران با مقبره‌سازی در دو بازه زمانی با اختلاف حدود پانصد ساله روبرو هستیم. سبک رازی با ساخت برج مقبره گنبد قابوس در سال ۳۹۷ هجری در تبرستان متولد می‌شود و پس از آن برج‌های رسکت و لاجیم و رادکان ساخته شد و سپس تا قبل از سده‌های هشتم و نهم هجری قمری (دوره حکومت مرعشیان) نشانی از مقابر و آرامگاه‌ها در این جغرافیا به چشم نمی‌خورد. در دوره دوم یعنی دوره تیموری (قرن نهم) که در آن حکومت شیعی برقرار و ترویج اندیشه‌های شیعی به سهولت انجام می‌شد با اقبال ناگهانی بقعه‌سازی روبرو هستیم (کلانتر و آیت‌اللهی، ۱۳۹۳: ۹-۸).

بقاع و آرامگاه‌های این مناطق (مازندران امروزی در قرون ۹ و ۱۰ ه.ق.) غالباً مدفن افراد برجسته و به‌ویژه علما و بزرگان دینی است. از این‌روست که توجه ویژه به این نوع معماری را در دورانی شاهد هستیم که نگرش‌های مذهبی و شیعی در بطن جامعه سیطره یافته است. هم‌چنان که گرابار معتقد است: معمولاً بناهای یادبودی تنها هنگامی برپا گشته‌اند که چهره‌ای از فرهنگ نوپای اسلامی به وجهی تکامل یافته بوده که این شیوه بیان را طلب می‌کرده و یا مجاز می‌داشته است. به عبارتی پیدایش آن‌ها به فراخور فرهنگ زمان بوده است (گرابار، ۱۳۷۵: ۱۷).

شرایط مذهبی و سیاسی مازندران در قرن ۹ و ۱۰ ه.ق.

در دوره ایلخانان اکثر نقاط ایران تحت حکومت مغولان بود و پیامدهای حکومت آن‌ها فراگیری ظلم و ستم و سقوط اخلاقیات و در پی آن اعتراضات مردمی بود. بعد از فروپاشی ایلخانان، اغلب مناطق ایران شاهد پیدایش حکومت‌های محلی بود از جمله در سرزمین مازندران که سلسله مرعشیان در این دوره شکل گرفتند. (نعیمی‌عالی و همکاران، ۱۳۹۷). شاخصه مهم این حکومت‌ها پیروی از مذهب تشیع بود. به‌طور کلی جریان‌های تاریخی هم‌چون سقوط خلافت عباسی و روی کار آمدن مغولان زمینه‌ساز قدرت گرفتن تشیع در قرن نهم شد. مرعشیان اصالتاً عرب‌هایی مهاجر از سرزمین مرعش (بین شام و روم) بودند و به همراه سادات علوی به منطقه تبرستان آمدند. به‌طوری که گفته شده آن‌ها سلسله‌ای از سادات حسینی و از نسل امام سجاد علیه السلام هستند. میرقوام‌الدین مرعشی معروف به میربزرگ در قرن هشتم، سلسله محلی کلاچالویان در را مازندران شکست داد و حکومت محلی مرعشیان را تأسیس نمود. آن‌ها پس از مدتی بر کل مناطق مازندران و اطرافش تا قزوین و استرآباد مسلط شدند. در واقع میر قوام‌الدین مرعشی که از پیروان و حامیان نهضت سربداران بود^۱ (ترک‌زاده ماهانی، ۱۳۹۵: ۲۲). بعد از گذشت سال‌ها از حکومت علوی تبرستان، بار دیگر علم و بیرق علوی را با گرایش شیعه اثنی‌عشری در

مازندران برافراشت. به طوری که این مشی سیاسی و دینی بسیار مورد توجه مردم قرار گرفت و منتج به ایجاد قیام و نهایتاً تشکیل حکومتی مقتدر شد که بیش از دو قرن دوام داشت (مهدوی، ۱۳۹۵: ۱۹-۱۸). مازندران تا قبل از حمله تیمور در دست مرعشیان قرار داشت. بعد از تسخیر آن توسط تیمور، مرعشیان به ماوراءالنهر تبعید شدند و در زمان شاهرخ دوباره توانستند به مازندران بازگردند. از این پس مرعشیان به دو شاخه آمل و ساری تقسیم شدند و همواره با هم در جنگ و ستیز بودند (نعیمایی عالی و وثوقی، ۱۳۹۷: ۹۸). این خاندان تأثیرات زیادی در تغییر و تحولات سیاسی و مذهبی مازندران داشته‌اند و با قیام خود در راستای گسترش عدالت و اصالت دادن به مذهب شیعه، در بین مردم جایگاه و اعتبار ویژه‌ای پیدا کردند.

معرفی بقاع و مضامین دینی منقوش بر کتیبه‌ها

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، تمرکز اصلی این پژوهش بر کتیبه‌های دینی منقوش بر درها و صندوق قبرهای چوبی بقاع آرامگاهی مازندران است. تنها آن دسته از بقاعی که دارای کتیبه‌هایی با مضامین مذهبی بر این عناصر معماری هستند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این میان ۴۱ بقعه شناسایی شده که در جدول ۱ معرفی شده‌اند. افزون بر این، دو نمونه در چوبی کتیبه‌دار مربوط به همین دوره (موجود در موزه ساری) نیز مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. با توجه به رویکرد محتوایی تحقیق، دسته‌بندی مضامین کتیبه‌ها بر اساس محتوای دینی آن‌ها انجام شده است. بررسی این نمونه‌ها، جز در مواردی معدود، طیف مشخصی از مضامین اعتقادی اسلامی را نشان می‌دهد که در مواردی در میان آثار تکرار شده‌اند. این مضامین عبارتند از آیاتی از سوره‌های یس، فتح، بقره، آیه‌الکرسی، صافات، آل عمران، الرحمن، توحید، کوثر، قدر، احزاب، اعلیٰ، نور، آیه ۱۳ سوره صف، صلوات بر چهارده معصوم، صلوات بر دوازده امام، صلوات بر پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، دعای نادعلی، و احادیثی از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و امام علی عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَام.

رتبه‌بندی مضامین دینی بر مبنای فراوانی کاربرد

ابتدا سهم هر یک از ۴۳ واحد بررسی در بهره‌مندی از مضامین دسته‌بندی و در جدول شماره ۱ به تفکیک دو بستر صندوق قبر و در چوبی بیان شده است. نظر به این‌که هر یک از این مضامین، دربرگیرنده مفاهیم متنوع و متفاوتی از یکدیگر هستند که در گام دوم پژوهش مبنای تحلیل خواهند بود لذا در این جدول ضمن مشخص شدن این‌که هر مضمون در بستر کتیبه‌های کدام بقاع و کدام اثر چوبی آن بقعه تجلی یافته است، به مهم‌ترین مفاهیم نهفته در هر مضمون نیز اشاره می‌گردد (ر. ک. به جدول ۱ و نمودار ۱).

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته از کتیبه‌های ۳۲ صندوق قبر و ۱۸ در چوبی موجود در جامعه آماری موردنظر این پژوهش، پرکاربردترین مضمون دینی در وهله اول آیه‌الکرسی است که بیش‌ترین سهم از مجموعه کتیبه‌ها یعنی (۲۱٫۲۳٪) درصد آن‌ها را به خود اختصاص داده است. پس از آن به ترتیب صلوات ۱۴ معصوم (۱۴٫۱۵٪)، احادیث پیامبر (۱۲٫۳۸٪)، سوره فتح (۸٫۸۴٪)، سوره یس (۷٫۹۶٪)، صلوات ۱۲ امام و صلوات بر پیامبر (۶٫۱۹٪)، دعای نادعلی (۴٫۴۲٪) و سایر مضامین در رتبه‌های بعدی قرار دارند که در نمودار مشخص شده است. دو نکته قابل توجه در این رتبه‌بندی دیده شده است. یک تفاوت قابل ملاحظه شاخص‌ها نسبت به پژوهش‌های دیگری است که پیش از این صورت گرفته (کلانتر، ۱۳۹۲). دو جامعه آماری جامع و کامل (شامل تمامی آثار موجود و مفقود شده) این پژوهش در مقایسه با مطالعات موردی و پراکنده سایر پژوهش‌هاست که مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است.

نسبت مضامین دینی با شرایط مذهبی و سیاسی حاکم بر آن دوران

همان‌طور که پیش‌تر نیز بیان شد ساخت بقاع و بناهای آرامگاهی پس از سالیان طولانی وقفه و رکود، در این برهه از زمان (قرون ۹ و ۱۰ ه. ق.) و در مازندران به نحو چشم‌گیری رواج یافت. این رویداد هم‌زمان با تحولات قابل ملاحظه‌ای است که این منطقه از نظر فرهنگی، مذهبی و سیاسی در این دوران تجربه کرده است. از جمله آن‌ها تلاش برای حاکمیت مذهب شیعه، قیام افراد برجسته با زمینه‌ها و باورهای فکری شیعی و نوعاً برآمده از تصوف

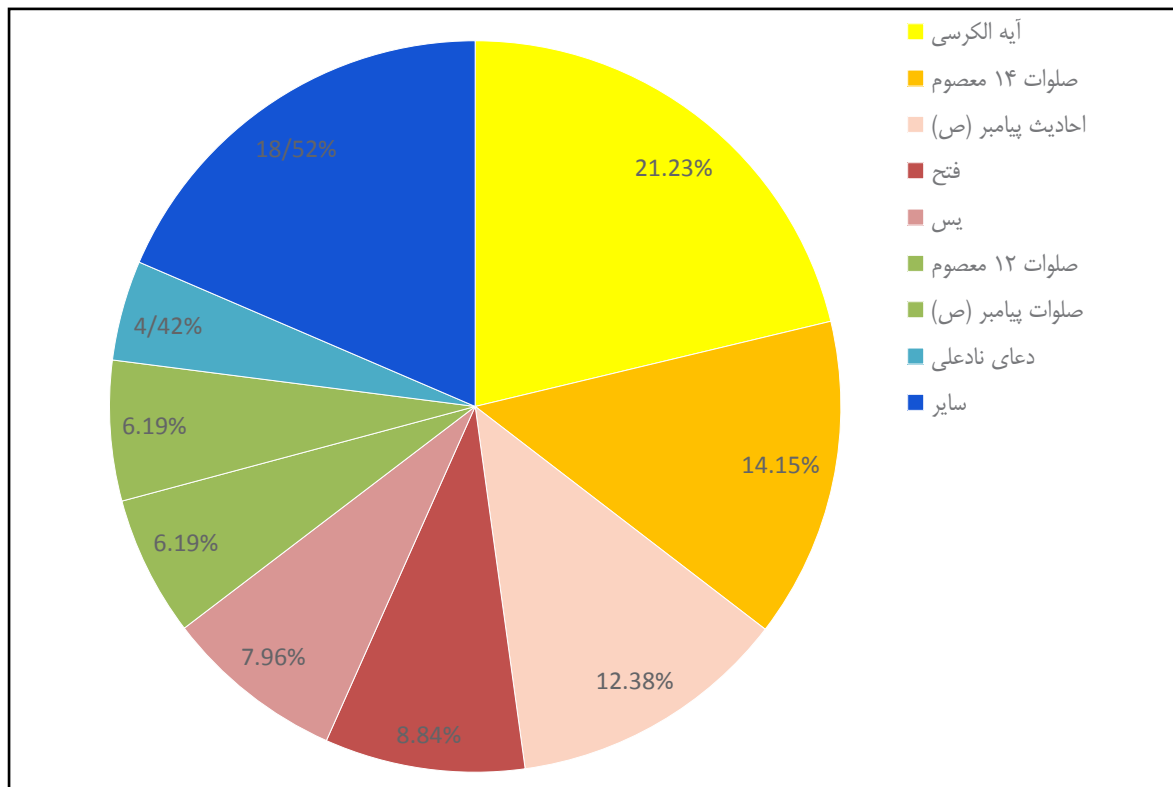
جدول ۱: معرفی بسترهای تجلی هر مضمون و بیان مفاهیم آن (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Table 1: Introducing the contexts for the manifestation of each theme and expressing its concepts (Authors, 2025).

رتبه	مضامین	شاخصه‌ها و مفاهیم مهم	سندوق قبر چوبی (۳۲)	در چوبی (۱۸)
۱	آیه‌الکرسی (۲۴ مورد)	آیه ۲۵۵: تأکید ویژه بر مسئله توحید در عین اشاره به صفات و اسماء حسنی الهی هم‌چون الوهیت، حیات‌بخشی، قیومیت، مالکیت، شفاعت، عالم، علی و عظیم بودن. آیه ۲۵۶: پذیرش عقلائی و نه اجباری دین، به‌جهت آشکار بودن مسیر هدایت از ضلالت آیه ۲۵۷: بیان تمایز مؤمنین و کافران در نوع ولایت‌گزینی (ولایت الله یا طاغوت) و عاقبت‌شان در خروج از ظلمت یا نور. آیه‌الکرسی طبق روایات، اعظم آیه‌های قرآن است و هم‌چنین از شاخصه حرز بودن و خاصیت حفظ و حراست برخوردار است.	احمدرضا لاسم (امل) قاسم (امل) عبدالله (امل) ابراهیم (امل) ابراهیم (بابلسر) یحیی (ساری) میرسید علی (ساری) زرین نوایی (قائم‌شهر) طاهر و مطهر (کجور)	عبدالله (بهشهر) درویش رستم (کجور) سلطان ابابکر (نور) امامزاده محمد گنج‌افروز (بابل) میرمفید (نکاه) موجود در موزه سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی ساری
۲	صلوات معصوم (۱۶ مورد)	دعایی برای طلب رحمت از جانب خداوند برای پیامبر (ص) و تمام خاندان طاهر ایشان از حضرت علی (ع) و فاطمه زهرا (س) تا امام زمان (عج).	ابراهیم (بابلسر) ابراهیم (امل) یحیی (ساری) حارث آق‌مشهد (ساری) هفت تنان (لاریجان) درویش فخرالدین بابل) تاج‌الدین محمد (واوده ساری) امامزادگان سفیدچاه (هزارجریب) امامزاده قاسم در (عیسی خندق ساری)	یونس رضا (سوادکوه) درویش رستم (کجور) قاسم (بابل) درویش محمد شاه (گیلخواران) موجود در مخزن میراث ساری
۳	حدیث پیامبر (۱۴ مورد)	*هشدار نسبت به زودگذری دنیا و لزوم به طاعت گذراندن آن (۶) *ترک دنیا سرآغاز عبادت‌های صادقانه *تمایز نگاه مؤمن و کافر به دنیا (دنیا زندان مؤمن و بهشت کافر *پستی و بی‌ارزشی دنیا *اکرام و بزرگداشت مقام اهل بیت (ع) و ترغیب به پیروی ایشان *تمایز حال مؤمن و کافر در نسبت با مسجد (۲) *اهمیت نماز *ضرورت خودشناسی برای خداشناسی	ابراهیم (بابلسر) بی‌بی خانم (نور) سلطان ابابکر (نور) (۳ حدیث) صادق (خردونکلا بابل) یحیی (ساری)	عباس (ساری) قاسم (امل) امامزاده احمد بابلیان (بهشهر) درویش اولیاء (گیلخواران) محمود بن موسی کاظم (نور) امامزاده محمد (گنج‌افروز بابل) میرمفید (نکاه)
۴	فتح (۱۰ مورد)	شان نزول سوره: انطباق بر ماجرای صلح حدیبیه غرض کلی سوره: بیان منت خداوند بر رسول و مؤمنین همراهش به جهت فتح آشکاری که در مقابل مشرکان مکه نصیب ایشان فرمود. هم‌چنین مدح شایان ایشان و وعده جمیل به همه کسانی از ایشان که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۱۸: ۳۷۸)	عبدالصالح (مرزورد ساری) یحیی (ساری) طاهر و مطهر (ملک کیومرث) (نور) سلطان محمد کیا (ملک کاووس) بقعه امامزاده جعفر بن امام علی‌التقی ع (نور)	سلطان محمد کیا (نور) بقعه امامزاده موسی‌بن‌عون (نور) سلطان ابابکر (نور)
۵	یس (۹ مورد)	غرض سوره: بیان اصول سه گانه دین؛ اشاره به اصل نبوت و دعوت مردم و دو دسته‌گی مردم در قبال این دعوت (به همراه نمونه ای از دعوت چند تن از انبیاء و مبارزه طاقت فرسای آن‌ها با شرک) / اشاره به اصل توحید و نشانه‌های وحدانیت خدا / اشاره به اصل معاد و حشر در قیامت، تمایز مجرمین از متقین و شرح حال هر کدام در قیامت (همان، ج ۱: ۱۷: ۸۹) در احادیث، این سوره قلب قرآن معرفی شده و فضایل بسیاری در قرائت آن بیان شده است.	عباس (ساری) قاسم (عیسی خندق ساری) یحیی (ساری) زین‌العابدین (ساری) شاهزاده حسین (ساری) ابراهیم (امل) سلطان ابابکر (نور) هفت‌تنان (لاریجان) حارث آق‌مشهد (ساری)	
۶	صلوات امام (۷ مورد)	دعایی برای طلب رحمت از جانب خداوند برای ۱۲ امام شیعیان.	آشخ نیکه (نور) طاهر و مطهر (نور) طاهر و مطهر (قبر ملک کیومرث) سلطان محمد کیا (قبر ملک کاووس)	سلطان ابابکر (نور)
	صلوات پیامبر (۷ مورد)	دعایی برای طلب رحمت از جانب خداوند برای پیامبر (ص).	طاهر و مطهر (نور) طاهر و مطهر (قبر ملک کیومرث) سلطان محمد کیا (نور) سلطان محمد کیا (قبر ملک کاووس) سلطان ابابکر (نور)	عبدالله (بهشهر) امامزاده محمد (گنج‌افروز بابل)

۷	نادعلی (۵ مورد)	دعای در توسل و استعانت از حضرت علی (ع) در سختی‌ها در عین اقرار به اراده مطلق خدا در همه امور. بیان صفاتی از آن حضرت هم‌چون: ابالغیث(منشأ یاری و کمک)، قاهرالعدو (شکست‌دهنده دشمن)، والی‌الولی(سرپرست دوستان)، مظهر-العجائب (مظهر صفات شگرف)، قهار (غالب و پیروزمند)، جبار (جبران‌کننده)، مهلک (هلاک‌کننده)، منتقم (انتقام‌گیرنده) و ...	بی‌بی خانم(نور) سلطان ابابکر(نور) هفت‌تنان (لاریجان) آشیخ نیکه (نور)	ابراهیم (أمل)
	توحید	بیان احدیت ذات خدای تعالی، بازگشت حوائج وجودی همه موجودات به سوی او، و نیز این‌که احدی نه در ذات، نه در صفات و نه در افعال شریک او نیست. (همان، ج ۲۰، ص ۶۶۹)	ابراهیم (نور) میرسیدعلی (ساری)	درویش رستم (کجور)
۸	آیه ۱۳ سوره صف	غرض کلی سوره: ترغیب مؤمنین برای جهاد در راه خدا و کارزار با دشمنان دین او و خبر از این‌که خدا دین خود را بر تمامی ادیان غلبه می‌دهد هر چند که مشرکین نخواهند. (همان، ج ۱۹، ص ۴۱۹) آیه ۱۳: اشاره به نصرتی از جانب خدا و فتحی قریب و بشارت به مؤمنین مجاهد برای پاداش دنیوی و اخروی	آقا پلا سید (رامسر) هفت‌تنان (لاریجان) آشیخ نیکه (نور)	
	بقره	آیه ۲۸۵: اشاره به ادب بندگی رسول و مؤمنین در ایمان به خدا، ملائکه، کتب آسمانی و همه رسولان الهی و طلب غفران از خداوند به جهت عجز در ادای حق بندگی آیه ۲۵۸ و ۲۵۹: دو نمونه از بیان توحید در قالب احتجاج *یک مورد نامشخص	یحیی (ساری) سید زرین نوایی (قائم‌شهر)	عبدالله (بهشهر)
	سخن امام علی (ع)	*یک مورد نامشخص *شعر) تمایز ما و دشمنان ما در بهره مندی ما از علم و بهره آن‌ها از مال و اشاره به تمایز این‌ها در باقی و فانی بودن *مال بخیل نصیب حادث و یا وارث	صادق (خردونکلا) سلطان ابابکر (نور)	میرمفید (نکا)
۹	الرحمن	آیه ۲۶: اشاره به فنای همه موجودات و طلوع نشئه آخرت بشارت دادن به پیامبر در عطای کوثر و ابتر خواندن دشمنان او اشاره به نزول قرآن در شب قدر و بیان عظمت این شب	سید زرین نوایی (قائم‌شهر)، عباس رضا (قائم‌شهر) ابراهیم (نور) ابراهیم (نور)	
	اعلی	در حدیثی از حضرت علی ع آمده که این سوره محبوب حضرت رسول ص بود. (مکارم شیرازی/ تفسیر نمونه) امر به توحید و تسبیح خداوند/ بیان اوصاف هفتگانه‌ای از خداوند/ امر رسول به ادای رسالت/ بیان عوامل سعادت و شقاوت		امامزاده محمد (گنج افروز بابل)
۱۰	احزاب	آیه ۳۳: آیه‌ای است که در بخش دوم آن اشاره به تأکید خداوند نسبت به عصمت و طهارت اهل بیت (ع) دارد. (همان، ج ۱۶، ص ۴۶۵) آیات ۴۱-۴۳: دعوت مؤمنین به ذکر و تسبیح خدا به صورت مداوم و اشاره به آثار این امر مبنی بر مشمول شدن به رحمت خدا و استغفار ملائکه و خروج‌شان از ظلمت به سوی نور	آشیخ نیکه (نور)	
	آل عمران	آیه ۲۶: اشاره به فنای همه موجودات و طلوع نشئه آخرت آیه ۳۳: برگزیدن آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران از جانب خداوند	یحیی (ساری) (۲ مورد)	
	صافات	آیه ۱۸۰: معرفی خداوند به‌عنوان خداوند عزت و قدرت و تسبیح و منزه دانستن او از آن‌چه مشرکین وصف میکنند.	یحیی (ساری)	
	نور	آیه ۳۵: اشاره به مثل نور الهی که حقایق را در عالم ظاهر نموده و راه هدایت بر مؤمنان گشود آیه ۳۶: بیان رفعت یافتن قدر و منزلت بیوتی که اهالی آن همواره نام خدا را می‌برند آیه ۳۷: توصیف ویژگی‌های اهالی بیوت هم‌چون عدم غفلت از یاد خدا به دلیل تجارت و خریدوفروش و اقامه نماز و زکات و ترس از قیامت. (همان، ج ۱۵)	امامزاده زین العابدین (ساری)	

و اعتبار یافتن ایشان بین مردم، هم‌چنین قیام علیه ظلم و برقراری عدالت در جوامع روستایی. بدیهی است که این رخدادها صبغه شرایط حاکم بر منطقه را نسبت به گذشته متفاوت می‌سازد. نظر به تأثیرپذیری آثار هنری از شرایط جامعه، انعکاس شرایط آن دوران در بستر کتیبه‌نگاری‌های بقاع دور از ذهن نیست و می‌تواند به مثابه مرجعی باشند برای ارتقاء سطح آگاهی و شناخت ما از یک برهه مهم تاریخی. به همین جهت مطالعه مضامین کتیبه‌ها از این حیث حائز اهمیت است.

نمودار ۱: فراوانی مضامین کتیبه‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Chart 1. Frequency of Inscription Themes (Authors, 2025).

مطالعه مضامین و مفاهیم نهفته در آن‌ها نشان می‌دهد اگرچه در نگاهی اجمالی تمامی مضامین موردنظر، ریشه واحدی داشته و بر آمده از متن اسلام هستند اما در مقام تفصیل، وجوه متنوعی را به منصفه ظهور گذاشته و پیام‌های متنوعی را القاء می‌نمایند. در مجموع می‌توان آن‌ها را در ذیل چند موضوع دسته‌بندی کرد. این موضوعات را می‌توان در قالب عناوین زیر مورد توجه قرار داد:

الف) تحکیم اصول اسلام در جامعه

در بین مضامین کتیبه‌ها برخی دربرگیرنده مفاهیمی هستند که مشخصاً باورهای اصولی و مبنایی اسلام را محور توجه قرار می‌دهد. از جمله این مضامین و در صدر آن‌ها آیه‌الکرسی است که در روایات، سید و آقای آیه‌های قرآن معرفی شده (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۱۵) و در رتبه‌بندی مضامین کتیبه‌ها نیز با اختلاف قابل توجهی نسبت به سایر مضامین، رتبه اول را از آن خود کرده است. محوریت در این آیه با موضوع توحید و تأکید بر لا اله الا هو و وجوهی از اسماء و صفات پروردگار است (تصویر ۱). علاوه بر آیه‌الکرسی توجه به اصول اسلام در اکثر مضامینی که شامل آیاتی از سوره‌های قرآن هستند قابل مشاهده است. برای نمونه سوره یس که در رتبه پنجم قرار گرفته، به بیان اصول سه‌گانه دین اعم از توحید و معاد و نبوت می‌پردازد؛ و به همین ترتیب آیات سوره‌های دیگری چون توحید، قدر، اعلی، صافات، الرحمن، آل عمران به وجهی از اصول اشاره می‌کنند. این موارد حاکی از آن است که در بستر جامعه آن روزگار مسائل بنیادین اسلام به ویژه اصل توحید برای عموم مردم در رأس توجه بوده است. گویی کتیبه‌نویسان و متولیان امر به مخاطبان چنین القاء می‌کنند که فارغ از هر رخداد و تحولی در جامعه، اصول بر جای خود محکم و استواراند و اساساً ایمان به این اصول فتح باب تحولات مثبت دیگر خواهد بود.

ب) تجلی باورهای شیعی جامعه

گروه دیگری از مضامین آشکارا دلالت بر باورهای شیعی و اهتمام به تجلی دادن آن دارند. از جمله این مضامین

تصویر ۱: کتیبه آیه الکرسی صندوق قبر امامزاده سید محمد زرین نوا قائمشهر (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 1: Inscription of Ayat al-Kursi on the Wooden Sarcophagus of Imamzada Sayyid Muhammad Zarrin Nava, Qaemshahr (Authors, 2020).

در وهله اول صلوات ۱۴ معصوم علیهم السلام است. از آن رو که به جهت فراوانی کاربرد در رتبه دوم بعد از آیه الکرسی قرار دارد، این نکته حاکی از اهمیت جایگاه و مقام والای ائمه معصومین علیهم السلام در جامعه دوره مرعشیان دارد؛ جامعه‌ای که یکی از اهداف قیامش، ترویج مذهب شیعی است (تصویر ۲). از جمله مضامین پرتکرار دیگری که صراحتاً تجلی‌دهنده باورهای شیعی جامعه و فرد متوفی در بطن کتیبه‌ها هستند، صلوات بر ۱۲ امام علیهم السلام و دعای نادعلی است. تأکید بر این موضوع با به‌کارگیری حدیثی از پیامبر درباره اهل بیت علیهم السلام نیز مضاعف گردیده است. در این حدیث مشخصاً به موضوع اکرام و بزرگداشت مقام اهل بیت علیهم السلام از جانب رسول خدا و ترغیب به پیروی از ایشان اشاره دارد.^۲

هم‌چنین آیه ۳۳ سوره مبارکه احزاب نیز از مواردی است که در بخش دوم آن اشاره به تأکید خداوند نسبت به عصمت و طهارت اهل بیت علیهم السلام دارد و برخی مفسران به استناد روایات مصداق آن را پنج تن اهل بیت پیامبر دانسته‌اند.^۳ این مصادیق در چندین مورد دیگر قابل اشاره است: به‌طور مثال، در آیه ۱۲ سوره یس و ۳۵ سوره نور نیز به استناد برخی روایات، اشاراتی وجود دارد که به نوعی به باورهای شیعی پیوند می‌خورد. به نحوی که در سوره یس دلالت دادن عبارت «امام مبین» به امام علی علیه السلام است^۴ که البته این موضوع در ارتباط با بخشی از یک آیه سوره بیان شده و لزوماً محوریت سوره یس نیست؛ و در سوره نور نیز در برخی روایات در تفسیر این آیه رسیده است «مشکاة» گاهی به لقب پیامبر اسلام ص و «مصباح» نور علم، و «زجاجة» وصی او علی علیه السلام است و این بیان البته اشاره به مصداق روشنی از مؤلفه‌های آیه است نه این‌که منحصر به همین مصداق باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴۸۰).

ج) تحکیم آداب مسلمانی و سبک زندگی اسلامی

دسته دیگری از مضامین با محوریت بیان برخی احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت علی علیه السلام شکل گرفته است که نوعاً آموزه‌هایی از سبک زندگی اسلامی را ارائه می‌دهد. ۱۴ مورد از کتیبه‌نگاری‌ها اختصاص به احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دارد با این توضیح که در مجموع با ۸ حدیث متفاوت مواجه هستیم که یکی از آن‌ها ۶ بار تکرار شده است. موضوع حدیث مذکور که تا این اندازه مورد تأکید بوده است، هشدار دادن نسبت به زودگذر بودن دنیا است و دلالت به این مَثَل که بازه دنیا به قدر، ساعتی محدود است و ماندگار نیست؛ و در ادامه مؤمنین توصیه و امر شده‌اند به این‌که این ساعت گذران را به طاعت خدا بگذرانند^۵ (تصویر ۳). در همین راستا موضوع ترک دنیا و هم‌چنین بی‌ارزش بودن آن با استناد به دو قول دیگر از پیامبر مورد توجه قرار گرفته است.^۶ از آموزه‌های دیگر تمایز میان مؤمن با کافر است در نوع نگاه به دنیا که از منظر مؤمن هم‌چون زندان است و از منظر کافر هم‌چون بهشت^۷، و دیگر تمایز نوع نگرش مؤمن و منافق نسبت به مسجد و میزان بهره‌آنها از این مکان مقدس است که مؤمن در مسجد شبیه ماهی است در آب و منافق هم‌چون پرنده‌ای است در قفس^۸. این مضامین می‌تواند از طرفی شاخصی برای ارزیابی مؤمن بودن یا کافر و منافق بودن پیش‌روی افراد قرار دهد و از طرف دیگر نگاه آن‌ها را به موضوعات دنیا و مسجد اصلاح کند تا به‌عنوان یک مسلمان در اولی نوع برخورد با دنیا را بیاموزد و در دومی جایگاه محوری مسجد در حیات بخشی به زندگی مسلمانی را دریابد. بیان اهمیت نماز هم موضوع سخن دیگری از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است که صراحتاً به مهم‌ترین نشانه عبودیت و مسلمانی یعنی نماز و تبعات ترک آن اشاره دارد.^۹ در

تصویر ۲: صلوات بر ۱۴ معصوم بر روی در امامزاده محمد نور (ستوده، ۱۳۷۵: ۹۳۷).

Fig. 2: Inscription of the Salutations upon the Fourteen Infallibles on the Door of Imamzada Muhammad, Nur (Sotoudeh, 1995: 937).

همین راستا ضرورت خودشناسی برای خداشناسی نیز از قول رسول خدا ﷺ مورد توجه کتیبه‌نویسان بوده است.^۱ در احادیث حضرت علی علیه السلام نیز مضامین مهمی مورد تأکید قرار گرفته است هم چون تمایز میان مؤمن و کافر در ارزش‌گذاری بین علم و ثروت و مسئله باقی و فانی بودن این دو؛^۲ هم چنین بی‌ثمر شمردن مال بخیل از این جهت که وقتی در مسیر درست هزینه نشود یا در شرف حادث است و یا نهایتاً نصیب وارث^۳. علاوه بر احادیث مذکور، در دل مضامین دیگر هم اشاره به آداب مسلمانی قابل رؤیت است. برای نمونه در آیات ۳۶ و ۳۷ سوره نور سخن از رفعت یافتن خانه‌هایی است که صبح و شام در آن ذکر خدا و تسبیح او جریان

تصویر ۳: «حدیث الدنيا ساعة و جعلها طاعة» بر روی در ورودی امامزاده احمد بهشهر (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 3: Hadith: “The world is but an hour; make it a time of obedience” on the entrance door of Imamzadeh Ahmad, Behshahr (Authors, 2020).

دارد و عواملی چون تجارت و خرید و فروش، اهالی این خانه‌ها را از یاد خدا و اقامه نماز و زکات غافل نمی‌سازد چون به آخرت ایمان دارند.

هم‌چنین محتوای آیه ۲۸۵ سوره بقره که به آیه آمن الرسول شهرت دارد ارائه‌الگویی از ادب بندگی رسول و مؤمنین است که از یک سو در ایمان آن‌ها به خدا، ملائکه، کتب آسمانی و همه رسولان الهی جلوه‌گر شده است و از سوی دیگر در طلب غفران‌شان از خداوند به جهت ناتوانی در ادای حق بندگی. به‌طور ویژه این ادب بندگی با عبارت «سمعنا و اطعنا» جلوه مضاعف پیدا می‌کند یعنی «شنیدیم و اطاعت کردیم». این دو امر از شاخصه‌های اصلی برای مؤمن شدن هستند که باید در برنامه تربیتی جامعه دینی قرار بگیرند. در همین راستا پیام نهفته در حدیثی از پیامبر ﷺ با موضوع اکرام اهل بیت علیهم‌السلام که پیش‌تر اشاره شد، نوعی توجه دادن و توصیه به ادب ولایت‌پذیری و ادای حق ایشان است که این خود از جمله آدابی است که رعایت آن لازم و ضروری است. بدیهی است همه این مضامین منظومه‌ای از آموزه‌هاست که به‌طور مشخص سبک صحیح زندگی مؤمنانه و آداب مسلمانی را به جامعه دینی گوشزد می‌کند (تصویر ۴).

د) بازتاب ابعاد سیاسی در مضامین کتیبه‌ها

نظر به تحولات سیاسی مازندران در قرون ۹ و ۱۰ هجری، پیوند میان مضامین برخی کتیبه‌ها با شرایط اجتماعی و سیاسی زمانه کاملاً مشهود است. به‌نظر می‌رسد انتخاب این مضامین بازتابی از تأثیر فضای سیاسی بر نگرش هنرمندان و کتیبه‌نویسان بوده است. نمونه‌های بارز آن، سوره فتح، آیه ۱۳ سوره صف و

تصویر ۴: کتیبه صندوق قبر امامزاده یحیی ساری (نگارندگان، ۱۳۹۹).
 Fig. 4: Inscription on the Tomb Chest of Imamzadeh Yahya, Sari (Authors, 2020).

دعای نادعلی‌اند. سوره فتح با محوریت صلح حدیبیه و وعده فتح الهی برای مؤمنان در مقابل مشرکان، بار سیاسی آشکاری دارد و قرار گرفتن آن در رتبه چهارم فراوانی، بیانگر برجستگی رویکردهای سیاسی-مذهبی در جامعه است. در سوره صف نیز تأکید بر مضامین جهاد تحت اطاعت از رسول و مقاومت در این مسیر است؛ و آیه ۱۳ سوره با وعده نصرت الهی، بعدی سیاسی و جهادی دارد^{۱۳} (تصویر ۵). هم‌چنین دعای نادعلی با تمرکز بر صفات جهادی و حماسی امام علی علیه السلام نظیر قهار، قاهرالعدو، منتقم و جبار، مؤید نوعی نگرش سیاسی و مذهبی در قالب توسل است. این موارد نشان‌دهنده هم‌زیستی باور دینی با دغدغه‌های سیاسی در متون کتیبه‌ای آن دوره‌اند.

تصویر ۵: کتیبه صندوق قبر امامزاده عبدالصالح روستای مرز رود ساری (نگارندگان، ۱۳۹۹).
 Fig. 5: Inscription on the Tomb Chest of Imamzadeh Abd al-Salih, Marzrud Village, Sari (Authors, 2020).

ه) توجه به التجاء، بهره‌مندی از حرز و توسل

برخی از مضامین غیر از رویکرد محتوایی و مفهومی شان، در عرف مسلمانان کاربردهای خاص دیگری نیز دارند هم‌چون آیه‌الکرسی که بنا به روایات مختلف خاصیت حرزگونه دارد و جهت حفظ و صیانت از انواع شرور اثراتی برای آن بیان شده است. به جهت این باور و اعتقاد، آیه‌الکرسی همواره در بین مسلمانان به‌عنوان حرز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و چه بسا غالب مسلمانان آن را در صحیفه ذهن‌شان ثبت و ضبط می‌کنند (تصویر ۶). هم‌چنان که پیش از این نیز بیان شد در بین سایر مضامین کتیبه‌ها، آیه‌الکرسی به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیش‌ترین کاربرد را داشته است که این امر جدای از محتوای توحیدی آیه، می‌تواند به‌دلیل بهره‌مندی از خاصیت حرز بودن و هم‌چنین مأنوس بودن عموم مؤمنین جامعه با آن باشد. همین موضوع بنا بر روایاتی در مورد سوره‌های دیگر از جمله یس و فتح نیز صدق می‌کند اگرچه معروفیت و رواج آن‌ها در بین مردم به اندازه آیه‌الکرسی نیست.

علاوه بر بهره‌مندی از حرز، توسل و دعا نیز وجه دیگری است که در برخی مضامین جلوه‌گر شده است. مضمونی چون دعای نادعلی به وضوح توسل به فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام است. وجود این موارد نشان از انس جامعه با گفتار دعایی و نیازشان به التجاء و پناه بردن به مأمی مطمئن و بهره‌مندی از حرز جهت حفظ از شرور است. اگرچه نیازهای مذکور فطری همه انسان‌هاست اما شاید تجربیات عموم جامعه در لمس حوادث و درک فرازونشیب‌ها و نفس کشیدن در فضای پر مخاطره آن روزگار دلیلی باشد بر درک عمیق‌تر ضرورت و نیاز به حرز و توسل.

تصویر ۶: کتیبه آیه‌الکرسی در ورودی بقعه امامزاده مفید نکاء (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 6: Inscription of Ayat al-Kursi on the entrance of Imamzadeh Mofid, Neka (Authors, 2020).

بحث و تحلیل

با بررسی عمیق‌تر کتیبه‌های جامعه آماری تحقیق حاضر می‌توان گفت که، در مجموع مضامین این کتیبه‌ها علی‌رغم شیوه‌های بیانی متنوع، مهم‌ترین آموزه‌های اسلامی هم‌چون: اصول دین (اعم از توحید و معاد و نبوت)، موضوع امامت، تسبیح و ذکر خداوند، تأکید بر ترک دنیا، اهمیت نماز و مسجد برای مؤمن و غیره را به منصفه ظهور گذاشته‌اند.

نکته قابل توجه در بررسی مفهومی مضامین آن است که مبانی کلی اسلامی و مبانی خاص شیعی نسبتاً به یک اندازه مورد توجه بوده است. به عبارت دیگر مضامین منحصر به باور شیعی به همان اندازه حائز اهمیت بوده است که مبانی کلی اسلام بوده است. شاهد آن در صدر بودن آیه‌الکرسی است که لزوماً اختصاص به باور شیعی ندارد. بدین ترتیب این فرض که کلیت مضامین دلالت به باورهای شیعی داده شود چندان قابل دفاع نیست و از این حیث پژوهش‌های صورت‌گرفته در این حوزه که غالباً مضامین کتیبه‌های مورد بحث را به باورهای شیعی منتسب می‌کنند نیز مستند نیستند.

این نکته که انتخاب این مضامین از جانب هنرمندان و یا متولیان امر احداث بقاع اساساً با چه مقاصد و نیت‌هایی صورت‌گرفته، به این معنا که تا چه اندازه خالصانه و مبتنی بر اعتقاد راسخ به مفاهیم و پیام‌ها بوده و یا مبتنی بر منافع خاص و حفظ جایگاه و اعتبار در بین مردم و یا اهداف دیگر بوده باشد موضوعی است که چندان قابل ارزیابی نیست و صرفاً با نظر به شرایط حاکم بر آن دوران که از طریق مستندات به دست ما رسیده می‌توان

تحلیلی ارائه نمود. در این راستا با توجه به مباحث صورت گرفته، بازتاب ابعاد سیاسی در مضامین کتیبه‌های در و صندوق قبرهای چوبی قرن ۹ و ۱۰ هجری مازندران را در قالب چند عنوان می‌توان این‌گونه تحلیل کرد: مشروعیت‌سازی سیاسی-دینی حاکمان (۲) ایجاد وحدت مذهبی و نمایش قدرت و نفوذ در منطقه مازندران (۳) تقویت جایگاه حاکم به عنوان خادم اهل بیت (ع) (۴) مهار رقبا و تثبیت هویت شیعی جامعه. باید در نظر داشت که دستور ساخت یک آرامگاه به نام یک حاکم، وی را نه تنها به عنوان فردی مذهبی، بلکه به عنوان یک بانی عمران و حافظ دین در بین مردم معرفی می‌نمود. در واقع به نظر می‌رسد که حاکمان مرعشی به نوعی به دنبال تقویت مشروعیت حکومت خود از طریق پیوند با تشیع امامیه و سادات علوی بودند. تأکید بر این موضوع از آن جا مهم تلقی می‌گردد که مذاهب دیگر نظیر زیدیه و اهل سنت در بخش‌های از مازندران حضور داشتند.

نتیجه‌گیری

با تشکیل حکومت شیعی مرعشیان در مازندران (قرن ۹ و ۱۰ ه.ق.) سنت ساخت بقعه و به تبع آن در و صندوق قبر چوبی مزین به کتیبه‌های دینی نیز به یک باره رونق شدیدی می‌یابند. با دسته‌بندی و تحلیل کتیبه‌ها، چهار مفهوم قابل رصد است. یک) استوارکردن، تثبیت و تقویت اصول اساسی دین اسلام در زندگی فردی و اجتماعی مردم نظیر: توحید، معاد، عدالت، امامت و غیره که معمولاً در باورها و ارزش‌های دینی و حتی تعاملات اجتماعی نمود می‌یابد. دو) ظهور و بروز باورهای شیعی هم‌چون: عدالت‌محوری، احترام به اهل بیت (ع)، ولایت‌پذیری و غیره در ساختار کتیبه‌ها. به دیگر معنی به نظر می‌رسد که انتخاب این مضامین در کتیبه‌های بقاع هم‌چون علمی برافراشته شده است که مواضع‌شان در ولایت‌مداری و اهتمام‌شان بر پیروی و تبعیت از امامان معصوم شیعه را اعلام می‌دارد. سه) استوار و نهادینه کردن آداب مسلمانی (رفتارها، اخلاق و سنت‌های یک مسلمان در زندگی روزمره) و الگوسازی زندگی بر اساس قرآن، سنت پیامبر (ص) و سیره ائمه اطهار. چهار) پیمودن سختی‌های زندگی با توسل برای تقویت ایمان و دفع بلا که این باور تأثیر به‌سزایی در سبک زندگی یک مسلمان ایجاد می‌نماید. در مجموع این مضامین، مضاف بر تلاش برای ترویج سبک زندگی اسلامی در جامعه، معیارهایی برای ارزیابی ایمان و اصلاح نگرش افراد نسبت به دنیا و ارزش‌های معنوی ارائه می‌دهند.

بازتاب ابعاد سیاسی در مضامین کتیبه‌ها نیز در چهار نکته قابل بحث است: (۱) مشروعیت‌بخشی سیاسی-دینی حاکمان (۲) ایجاد وحدت مذهبی و نمایش قدرت و نفوذ در منطقه مازندران (۳) تقویت جایگاه حاکم به عنوان خادم اهل بیت (ع) (۴) مهار رقبا و تثبیت هویت شیعی جامعه. به عبارتی این‌طور به نظر می‌رسد که حاکمان مرعشی در شرایطی که مذاهب دیگر نظیر زیدیه و اهل سنت نیز در بخش‌هایی از مازندران حضور داشتند، در پی تقویت مشروعیت حکومت خود از طریق پیوند با تشیع امامیه و سادات علوی بودند.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

سه‌م همه نویسندگان در نگارش مقاله برابر بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی نوشت

۱. «قوم‌الدین» شاگرد «سید عزالدین سوغندی سربدار» بوده و آن‌طور که آمده مرعشیان با تکیه بر صوفیان و درویشان کسب قدرت نمودند. در همین راستا تشیع مرعشیان آمیخته به عرفان و تصوف بود. خط‌مشی آن‌ها در حکومت‌داری با تأکید بر تعالیم شیعه دوری از خشونت‌گرایی و جلب مردم با رأفت و محبت، مبارزه با ظلم و ستم همه‌جانبه و گسترش عدالت بود. این رفتار تأثیرات شگرفی بر قیام‌های دیگر در خارج از طبرستان از جمله خاندان شیعی آل‌کیا برجا نهاد. (ترک‌زاده ماهانی، ۱۳۹۵: ۳۱-۳۰).
۲. در امامزاده ابراهیم بابلسر: «الا و من احب آل محمد امن من الحساب المیزان و الصراط الا و من مات علی حب آل محمد فانا کقبله بالجنه مع الانبیاء الا و من ابغض آل محمد جاء یوم القیامه مکتوبا عینیه آیس من رحمه الله تعالی صدق یا رسول الله».
۳. در روایات متعددی آمده که «آیه شریفه در شأن رسول خدا ﷺ و علی و فاطمه و حسن و حسین ﷺ نازل شده است، و احدی در این فضیلت با آنان شرکت ندارد» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۴۶۵).
۴. در تفسیر قمی در ذیل جمله «وَوَكَّلْ شَيْءٍ أَحْضِنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ» فرموده: یعنی در کتابی مبین و آن محکم است، یعنی تأویل نمی‌خواهد و ابن عباس از امیرالمؤمنین ﷺ روایت کرده که فرمود: به خدا سوگند منم امام مبین، که ما بین حق و باطل جدایی می‌اندازم، و این را از رسول خدا ﷺ ارث برده‌ام. و در کتاب معانی الاخبار به سند خود از ابی‌الجارود، از امام باقر از پدرش، از جدش ﷺ از رسول خدا ﷺ روایت آورده که در ضمن حدیثی درباره علی ﷺ فرمود: «او امامی است که: خدای تعالی علم هر چیزی را در او احصاء کرده است. مؤلف: این دو حدیث در صورتی که از نظر سند صحیح باشد، ربطی به تفسیر ندارد، بلکه مضمون آن دو جزء بطن قرآن و اشارات آن است، و هیچ مانعی ندارد که خدای تعالی به بنده‌ای از بندگانش که دارای توحید و عبودیت خالص برای اوست، علم به همه معلوماتی که در کتاب مبین است بدهد، و آن کس بعد از رسول خدا ﷺ سیدالموحدين امیرالمؤمنین علی ﷺ است» (همان، ج ۱۷: ۱۰۱).
۵. الدنيا ساعة واجعلها (فاجعلها) طاعه
۶. ترک دنیا راس کل عبادة (این حدیث در جستجوی نگارندگان بین احادیث معروف یافت نشد)؛ و قولی در بی ارزشی دنیا: الدنيا جیفه و طالبها کلاب.
۷. الدنيا سجن المومن و جنه الکافر
۸. المومن فی المسجد کالسمک فی الماء و المنافق فی المسجد کالطیر فی القفس (این بیان در گفتار برخی علما آمده است اما در جستجو بین احادیث معروف یافت نشد).
۹. من ترک الصلاة مُتَعَمِّداً فَقَدْ كَفَرَ
۱۰. مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ
۱۱. رضینا قسمه الجبار فینا/ لنا علم وللاعداء مال/ فانی المال یفنی عن قریب/ و ان العلم باق لایزال
۱۲. بَشِّرْ مَالَ الْبَخِيلِ بِخَادِثٍ أَوْ وَارِثٍ
۱۳. «نصر من الله و فتح قریب ...».

کتابنامه

- افضل طوسی، عفت‌السادات؛ و گرمیان، عظمت‌السادات، (۱۳۹۳). «بررسی موتیف‌های صندوق بارگاه امامزادگان ساری با توجه به عقاید شیعی». در: مجموعه مقالات امامزادگان تجلی گاه هنر قدسی، نشر سازمان اوقاف و امور خیریه: ۳۲-۱۱.
- اوب، ساندر، (۲۰۱۷). «مهارت و سبک در میراث: نجار فخرالدین و پسرش علی در مازندران (ایران، حدود ۱۴۴۰-۱۵۰۰)». مطالعات اوراسیایی، ۱۵: ۲۸۳-۳۰۳.
- رابینو، هل. ل. (۱۳۶۵). مازندران و استرآباد. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- بابایی، رضا، (۱۳۹۸). «بررسی کتیبه‌نگاری بناهای آرامگاهی سادات مرعشی در مازندران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بابلسر: دانشگاه مازندران (منتشر نشده).
- بلر، شیلا، (۱۳۹۴). نخستین کتیبه‌ها در معماری دوران اسلامی ایران زمین. ترجمه مهدی گلچین عارفی، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر (متن).
- ترک‌زاده ماهانی، فاطمه، (۱۳۹۵). «بررسی تحلیلی روابط سیاسی، مذهبی و اجتماعی دولتمردان سربرداری و مرعشی با اهل تصوف و دراویش». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان (منتشر نشده).
- سبک‌بار، صدیقه‌السادات، (۱۳۹۴). «مطالعه نقوش و تزئینات بقاع متبرکه استان مازندران با تأکید بر شهرستان ساری». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه پیام نور. (منتشر نشده).
- ستوده، منوچهر، (۱۳۷۵). از آستارا تا استرآباد. جلد ۳، ۴ و ۵، چاپ دوم. تهران، نشر آگاه.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. جلد‌های ۲ و ۱۵ تا ۲۰، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

- فقیه بحرالعلوم، محمد مهدی، (۱۳۸۵). تاریخ تشیع و مزارات شهرستان ساری. قم: انتشارات وثوق.
- کلانتر، علی اصغر، (۱۳۸۸). «بازتاب باورهای شیعی در بناهای مذهبی مازندران تا پایان دوره قاجاریه». پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شاهد. (منتشر نشده).
- کلانتر، علی اصغر؛ و آیت‌اللهی، حبیب‌اله، (۱۳۸۸). «کاربرد آیات قرآنی و متون مذهبی در تزئینات معماری شیعی مازندران». فصلنامه نگره، (۱۳): ۲۷-۵. <https://negareh.shahed.ac.ir>
- کلانتر، علی اصغر، و آیت‌اللهی، حبیب‌اله (۱۳۹۳)، بررسی تطبیقی کاربرد متون مذهبی در هنر شیعی مازندران (با تمرکز بر آثار شهرستان ساری). فصلنامه نگره، (۲۹): ۱۷-۵.
- کلانتر، علی اصغر، (۱۳۹۴). «سبک شناسی معماری برجهای آرامگاهی مازندران در دوره اسلامی». رساله دکتری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد (منتشر نشده).
- گرابار، اولگ، (۱۳۷۵). «اولین بناهای یادبود اسلامی». فصلنامه اثر، ۱۷(۲۶): ۵۹-۱۶.
- گرامیان، عظمت‌السادات، (۱۳۸۹). «بررسی ارزش‌های گرافیکی موتیف بر روی صندوق بارگاه امامزادگان ساری»، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه الزهرا. (منتشر نشده).
- ماهفروزی، علی، (۱۳۷۸). «بررسی و تحلیل آثار چوبی قرن ۹ هجری قمری در مازندران (بررسی و تحلیل آثار ساری)». پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تهران. (منتشر نشده).
- مدهوشیان نژاد، محمد؛ شکرپور، شهریار؛ افهمی، رضا؛ و نیستانی، جواد، (۱۳۹۹). «سیر تحول در طراحی و ساخت صندوق قبرهای چوبی قرن ۹ هجری قمری مرعشیان مازندران». دوفصلنامه هنرهای صناعی اسلامی، ۴ (۲): ۵۳-۶۵. <http://dx.doi.org/10.52547/jic.4.2.53>
- مدهوشیان نژاد، محمد، (۱۳۹۹). «سبک شناسی مصنوعات چوبی قرن ۹ ه.ق. در مازندران (نمونه موردی بناهای آرامگاهی)». رساله دکتری، دانشکده هنرهای صناعی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- مسجدی خاک، پرستو، (۱۳۹۸). «معرفی و معناشناسی تزئینات بناهای آرامگاهی ولایت رویان مازندران». فصلنامه نگره، (۵۲): ۱۲۳-۱۴۱. <https://doi.org/10.22070/negareh.2019.3677.1989>
- مسعودی اصل، بهزاد؛ و فرزین، احمدعلی؛ جوادی، شهره؛ و براتی، ناصر، (۱۳۹۷). «مبانی معماری مقابر امامزادگان در ایران». باغ نظر، ۱۵ (۶۴): ۱۴-۵. <https://doi.org/10.22034/bagh.2018.69476>
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. چاپ دهم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مهدوی، سیده کبری، (۱۳۹۱). «طراحی و ساخت زیورآلات چوبی بر مبنای مثبت‌کاری مازندران (در و صندوق قبر)». پایان نامه کارشناسی ارشد، تبریز: دانشگاه هنر اسلامی. (منتشر نشده).
- مهدوی، حبیب‌اله، (۱۳۹۵). «حیات سیاسی، اجتماعی، مذهبی و فرهنگی خاندان مرعشی از ظهور تا سقوط صفویه». پایان نامه کارشناسی ارشد، قزوین: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی. (منتشر نشده).
- نعیمایی عالی، امین؛ و وثوقی، محمدباقر، (۱۳۹۷). «تأثیر اوضاع سیاسی و مذهبی مازندران و گیلان در سده نهم ه.ق. بر کتیبه‌های ملک کیومرث پادوسپانی، حاکم رویان و رستم‌دار». پژوهش‌های علوم تاریخی، ۱۰ (۱): ۹۷-۱۱۶. <https://doi.org/10.22059/jhss.2018.248602.472924>
- نیستانی، جواد، (۱۳۸۳). «پژوهشی در بناهای آرامگاهی مازندران مرکزی در قرن ۹ هجری (با تأکید بر ویژگی‌های معماری بومی)». رساله دکتری باستان‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- هاشمی زرج‌آبادی، حسن، (۱۳۸۷). «بررسی باستان‌شناسی منطقه کجور در دوران اسلامی». پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

References

- Afzal Tusi, E. S. & Geramian, A. S., (2014). "A study of the motifs of the shrine chests of the Imams' de-scendants in Sari with regard to Shiite beliefs". In: *Proceedings of "Imamzadehs as the Manifestation of Sacred Art: 11-32, Organization of Endowments and Charity Affairs. (In Persian).*

- Aube, S., (2017). "Skills and Style in Heritage: The Woodworker Fahr al-Dīn and his Son 'Alī in the Ma-zandaran (Iran, ca. 1440-1500)". *EURASIAN Studies*, 15: 283-303.
- Babaei, R., (2019). "An investigation of the inscriptions on the mausoleum buildings of the Mar'ashi Sayyids in Mazandaran". Master's thesis, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran. (Unpublished), (In Persian).
- Blair, S., (2015). *The Monumental inscription from early Islamic Iran and Transixiana*. Translated by M. Golchin Arefi, Tehran: Art Academy Publications (Matn).
- Faqih Bahr al-Ulum, M. M., (2006). *The history of Shiism and the shrines of Sari County*. Qom: Vosough Publications.
- Geramian, A. al-S., (2010). "An investigation of the graphic values of motifs on the wooden sarcophagus of the Imams' shrines in Sari". Master's thesis, Tehran: Alzahra University. Unpublished), (In Persian).
- Grabar, O., (1996). "The first Islamic monuments". *Athar Quarterly*, 17(26): 16–59. (In Persian).
- Hashemi Zarj-Abadi, H., (2008). "An archaeological study of the Kojur region during the Islamic period". Master's thesis, Tehran: Tarbiat Modares University.
- Kalantar, A.A & Ayatollahi, H., (2009). "The application of Quranic verses and religious texts in Shiite architectural decorations of Mazandaran". *Negareh Quarterly*, (13): 5–27. (In Persian).
- Kalantar, A.A & Ayatollahi, H., (2014). "A Comparative Study of the Usage of Religious Texts in Shiite Art of Mazandaran (Concentrating on Cases from Sari)". *Negareh Quarterly*, (29): 5–17. (In Persian).
- Kalantar, A.A., (2009). "Reflection of Shiite beliefs in the religious buildings of Mazandaran until the end of the Qajar period". Master's thesis, Faculty of Art, Shahed University. (Unpublished), (In Persian).
- Madhoushian-Nejad, M., (2020). "Stylistics of wooden artifacts of the 15th century A.D. in Mazandaran (Case study: Mausoleum buildings)". Doctoral dissertation, Faculty of Islamic Industrial Arts, Tabriz Islam-ic Art University. (Unpublished), (In Persian).
- Madhoushian-Nejad, M., Shokrpour, Sh., Afhami, R. & Neistani, J., (2020). "The evolution of design and construction of wooden Grave Box 9th century AH Marashian of Mazandaran". *Journal of Islamic Industrial Arts*, 4(2): 53–65. (In Persian). <https://doi.org/10.52547/jic.4.2.53>
- Mahdavi, H., (2016). "Political, social, religious, and cultural life of the Marashī family from its rise until the fall of the Safavid dynasty". Master's thesis, Qazvin: Imam Khomeini International University. (Un-published), (In Persian).
- Mahdavi, S. K., (2012). "Design and construction of wooden jewelry based on Mazandaran woodcarving (doors and tomb chests)". Master's thesis, Tabriz: Tabriz Islamic Art University. (Unpublished), (In Per-sian).
- Mahforouzi, A., (1999). "Study and analysis of wooden works of the 15th century A.D. in Mazandaran (with emphasis on the works of Sari)". Master's thesis, Tehran: University of Tehran. Unpublished), (In Persian).
- Makarem Shirazi, N., (1992). *Tafsir-e Nemouneh*. 10th edition, Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah.

- Masjedi-Khak, P., (2019). "Introduction and semantics of decorations of Funerary Monuments in Royan, Mazandaran". *Negareh Quarterly*, (52): 123–141. (In Persian). <https://doi.org/10.22070/negareh.2019.3677.1989>
- Masoudi Asl, B., Farzin, A.A., Javadi, Sh. & Barati, N., (2018). "Architectural Basics of Imams Descendants' Holy Shrines in Iran". *Bagh-e Nazar*, 15(64): 5–14. <https://doi.org/10.22034/bagh.2018.69476>
- Naeimaei 'Ali, A. & Vosoughi, M. B., (2018). "The Effect of Mazandaran and Guilan political and religious circumstances in during the 15th century on the inscriptions of Malik Keyumars-e Padospani, the ruler of Royan and Rustamdar". *Journal of Historical Sciences Studies*, 10(1): 97–116. (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jhss.2018.248602.472924>
- Neisfani, J., (2004). "A study of mausoleum buildings in central Mazandaran in the 15th century A.D. (With emphasis on vernacular architectural features)". Doctoral dissertation, Tehran: Tarbiat Modares University.
- Rabino, H. L., (1986). *Mazandaran va Asarabad*. Translated by Gh. Vahid Mazandarani, Tehran, Scientific and cultural publications. (In Persian).
- Sabokbar, S. al-S., (2015). "A study of motifs and decorations of the sacred shrines in Mazandaran Province with emphasis on Sari County". Master's thesis, Tehran: Payame Noor University, Faculty of Art and Architecture. (Unpublished), (In Persian).
- Tabatabai, M.H., (1995). *Translation of Al-Mizan exegesis*. Vols. 2 & 15-10, translated by S. M. B. Mousavi Hamadani, 5th edition, Qom, Islamic Publications Office.
- Torkzadeh Mahani, F., (2016). "An analytical study of the political, religious, and social relations of the Sarbadarid and Mar'ashi statesmen with Sufis and dervishes". Master's thesis, Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman. (Unpublished), (In Persian).